

toe te laten, terwijl zij alsdan maatregelen kan treffen ter verzekering der openbare orde en rust. Misschien heeft de regeering door deze mildere bepaling de scherpte van het overigens nieuwe artikel, vooral voor de roomsch-catholieken, eenigermate willen wegnemen.

Behoudens dus de beperkende bepalingen der artikelen 164 en 167, alsmede de financieele betrekkingen volgens artikel 168 liet de staat de kerk bij de grondwet los. Daarin ligt, voor zoover de kerk vrijheid voor hare ontplooiing begeert, iets dat toejuiching verdient. Maar anders wordt de zaak, wanneer wij vragen naar het motief, waardoor de staatslieden van die dagen werden geleid, toen zij de banden tusschen staat en kerk loswikkelden. Want dat motief bestond grotendeels in overschatting van de staats-idee en onderschatting van de kerk-idee. De staat zou zijn eigen ontwikkelingsgang volgen en behoefde op zijn weg de kerk niet meer. De christelijk-protestantsche staat maakte steeds meer plaats voor den neutralen staat. En meer uit eerbied voor de traditie dan uit overtuiging werd in de grondwet nog een speciaal hoofdstuk „van den godsdienst” opgenomen. Want de consequentie eischte dat de kerkgenootschappen als zedelijke lichamen uitsluitend onder het gemeene recht werden gebracht. Tot die consequentie kwam het echter gelukkig niet. Maar de staat heeft zich door de toenemende loswikkeling van de bestaande banden aan geestelijke invloeden onttrokken, die hij in staatsbestuur en wetgeving niet ontberen kan, zoo hij zich althans in historische richting wil ontwikkelen en zich niet wenscht te laten leiden door een waan van den dag ¹⁾. Duidelijk blijkt dit gevaar uit het feit, dat sinds die loswikkeling plaats had en die lijn steeds meer werd verlaten, ook de staatkunde meer en meer wordt beheerscht door een materialistischen modegeest, die het een staatsman steeds moeilijker maakt het roer van het schip van staat te hanteeren.

Bij publicatie van den 14^{en} October 1848 (Stbl. no. 71), betrekkelijk de veranderingen en bijvoegingen, door de wetten van denzelfden dag (Stbl. no. 59 tot en met no. 70), in de grondwet gebracht, had de afkondiging van de nieuwe grondwet plaats. De nieuwe aera in onze staatkundige geschiedenis, ook wat de verhouding van staat en kerk betreft, brak aan.

HOOFDSTUK XI.

Langzaam doorgezette scheiding van staat en kerk onder het eerste ministerie-Thorbecke (1849—1853).

Nadat Willem III, na het onverwacht overlijden van zijn vader op 17 Maart 1849, den 21^{en} dier maand de regeering had aanvaard,

¹⁾ Uit de provincie Groningen werd toen reeds aan de staten-generaal de finale scheiding tusschen kerk en staat verzocht.

werd hij al spoedig door de politieke omstandigheden, hoewel tegen zijn zin, gedrongen om aan Thorbecke de vorming van een ministerie op te dragen. Dit kwam den 1^{en} November van dat jaar tot stand. Daarin hadden zitting Thorbecke als minister van binnenlandsche zaken, Mr. J. Ph. H. Nedermeyer ridder van Rosenthal als minister van justitie en tijdelijk van protestantsche eerediensten; Mr. P. P. van Bosse als minister van financiën; van Sonsbeeck als minister voor de zaken van den roomsch-catholieken eeredienst; generaal van Spengler als minister van oorlog; vice-admiraal Lucas als minister van marine en Pahud als minister van koloniën.

De voorganger van minister van Rosenthal als minister van protestantsche eerediensten, namelijk baron van Heemstra, had als zoodanig reeds duidelijk tegenover Prof. Pareau — zooals wij vroeger zagen — laten doorschemeren, dat hij de banden van den staat met de hervormde kerk niet te los wilde maken. In 1849, toen hij als lid der tweede kamer voor Leeuwarden zitting had genomen, hield hij dit standpunt beslist vol. Zeker, hij wilde geen banden, waardoor de vrijheid der kerkgenootschappen werd belemmerd, en een jus in sacra zou worden uitgeoefend, maar hij stond er op, dat de banden, zooals zij op dat oogenblik bestonden en die met die vrijheid niets gemeen hadden, zouden behouden blijven. Vandaar kwam hij tegen het streven van het ministerie-Thorbecke, om die banden los te maken, op. Speciaal zijn, volgens hem, uit de vroegere vereenzelving van kerk- en staatsbestuur, voor de hervormde kerk rechten ontstaan, aanspraken voortgekomen, verplichtingen in het leven geroepen, waarvan de gevolgen niet geheel uit den weg zijn te ruimen. Ook kan zij den steun van den staat ter bescherming harer materieele belangen, die ook uit een vroegeren toestand voortspruiten, niet missen. Omgekeerd heeft de staat een overwegend belang bij den godsdienst en dus ook bij de kerkgenootschappen, niet het minst bij den bloei der hervormde kerk. Om deze redenen achtte baron van Heemstra de banden tusschen staat en kerk, zooals zij toen bestonden „belangrijk voor de kerk zelve en belangrijk voor den Staat”, ja „een regt der kerk” en „eene verpligting der Regering”.

Het is niet twijfelachtig, waarom een man als van Heemstra, die in zulk eene mate de banden tusschen den staat en de kerk wilde behouden, als minister „voor 's hands”, in de plannen der synode naar zelfstandigheid der kerk in betrekking tot den staat geen bezwaar had gezien.

Het zou mij zelfs niet verwonderen indien dit standpunt van minister van Heemstra op het niet tot stand komen van het reeds voorloopig gearresteerde concept-reglement van grooten invloed is geweest. In de zitting der synode toch van 20 Juli 1849 werd na zeer ernstige deliberatie besloten 1° in overleg te nemen, of het concept-reglement in zijn geheel, zooals het was liggende, al dan niet moest worden aangenomen; 2° in geval van ontkennende beslissing, of als dan het concept, staande de vergadering al dan niet tot

wijziging moest worden ter hand genomen, en 3°, indien ook dit niet behoorde te geschieden, wat dan ter zake van de herziening aan de vergadering zou te doen zijn. Daarop werden in de zitting van 25 Juli de punten 1 en 2 ontkennend beantwoord en met betrekking tot punt 3 besloten eene nieuwe commissie tot voorlichting te benoemen, die dan tevens over de al of niet verbindbaarheid van artikel 15 van het reglement, waaromtrent twijfel was gerezen, advies zou geven.

Wat mag de oorzaak zijn, dat de synode op eens besloot haar werk van het vorige jaar ongedaan te maken? De notulen harer vergadering laten ons daaromtrent in het duister. Maar de opvolger van minister van Heemstra, namelijk de minister Nedermeyer van Rosenthal, lichtte den sluier eenigermate op ¹⁾. Hij vertelt ons dat de gewichtige vraag naar *de bevoegdheid der synode* om onder den naam van een herzien of veranderd reglement eigenlijk eene nieuwe kerkelijke organisatie te vestigen, de vergadering ernstig had beziggehouden en dat zij ten slotte had ingezien, dat het concept van 1848 eene zoodanige omkeering in de organisatie der kerk beoogde, als met welke vaststelling zij vreesde hare bij artikel 15 van het bestaan algemeen reglement van 1816 omschreven bevoegdheid te zullen te buiten gaan. Zij meende zich dan ook alleen aan haar mandaat te houden, wanneer de veranderingen, door haar beraamd, slechts punten betroffen, in het reglement van 1816 reeds behandeld of vastgesteld, en op de beginselen steunden, die door dat reglement vastgelegd waren, terwijl zij overigens, wat den vorm betreft, zich die veranderingen veroorloofd achtte, welke door den veranderden inhoud werden gevorderd en ook geheel binnen de grenzen van het begrip „veranderingen in het reglement” gelegen waren.

Van waar kwam op eens bij de synode die vrees om haar macht te buiten te gaan, waarvan het vorige jaar geen sprake was geweest, toen zij haar concept-reglement voorloopig arresteerde? Hadden de ingewonnen consideratiën der kerkelijke besturen of de aanmerkingen van kerkvoogdijen en provinciale collegiën van toezicht de synode tot een ander inzicht gebracht? Dit laatste kunnen wij moeilijk aannemen. Alleen toch de kerkvoogden te Weidum in Baarderadeel en die te Cornjum en Jelsum hadden aan artikel 15 bezwaren ontleend en waren van meening, dat vooral, nu het concept-reglement veel meer omvatte dan bloote revisie van het algemeen reglement, een eigen besluit van den koning noodig was en niet maar met koninklijke goedkeuring van een besluit der synode kon worden volstaan. Deze kerkvoogden vonden echter bij de commissie uit de synode, die rapport uitbracht over die consideratiën en aanmerkingen, en waarin mannen zaten als Prof. Kist, Mr. Rau en

¹⁾ In zijn advies aan den koning, ter bekrachtiging van het algemeen reglement, van 13 Januari 1852.

de secretaris der synode Timmers Verhoeven, zoo weinig steun, dat zij zelfs nog de pikante opmerking te hooren kregen „zich te beroepen op de *vroegere* redactie van art. 15 van het vigerend algemeen reglement evenals ware de latere hun geheel onbekend, of voor onverbindend te houden ¹⁾”. Toch wordt, hoewel de genoemde commissie aldus oordeelde in de vergadering van 19 Juli, in die van den volgenden dag, namelijk van den 20^{en} Juli, de bevoegdheid der synode, op grond van artikel 15, gelijk de heer van Rosenthal later mededeelde, tot het voorloopig arresteeren van het concept-reglement zóó ernstig betwijfeld, dat de vraag gesteld werd of men zich wél aan dit concept, als grondslag der discussies, zal houden, en den 25^{en} Juli besloten dit niet te doen. In deze laatste vergadering was minister van Heemstra aanwezig. Ligt het vermoeden nu niet voor de hand, dat hij, die er zoozeer prijs op stelde, dat de banden tusschen den staat en de hervormde kerk op den ouden voet gehandhaafd bleven, steeds meer bedenkingen heeft gekoesterd tegen het losmaken daarvan door de synode en ten slotte al het gewicht van zijn invloed daarbij in de schaal heeft gelegd? Van hooger hand is de synode ongetwijfeld duidelijk gemaakt, dat een reglement op geheel andere beginselen rustende dan op die van het reglement van 1816 niet door de regeering zou worden bekrachtigd. De heer van Heemstra wilde de banden tusschen staat en kerk niet losmaken, maar op den bestaanden voet handhaven. Wij kunnen dus veilig aannemen dat in 1848 en 1849 de staat er meer op gesteld was de kerk onder zijn toezicht te houden, dan dat de kerk dat toezicht wenschte.

Met het optreden van het ministerie-Thorbecke (1 November 1849) scheen dit echter te veranderen. Een nieuwe aera brak kennelijk aan in de verhouding van staat en kerk. Wél bleven aanvankelijk de departementen van eeredienst bestaan, maar afzonderlijke ministers werden daarvoor niet meer benoemd. De minister van justitie, Mr. J. T. H. Nedermeyer Ridder van Rosenthal, werd met de leiding van het departement der hervormde en andere eerediensten, de minister van buitenlandsche zaken, Mr. H. van Sonsbeek, met dat van den roomsch-catholieken eeredienst belast. Het scheen

¹⁾ Bedoeld werd art. 15 van het algemeen reglement van 1816, hetwelk bij K. B. van 25 Julij 1843 no. 55 was veranderd. Oorspronkelijk luidde het: „Geene veranderingen kunnen in dit Reglement gemaakt worden, dan door Zijne Majesteit, op voorstel, of immers na voorafgaande overweging bij het Synode, hetwelk echter, vóór en aleeer ten dezen besluit te nemen, daarop de consideratiën zal inwinnen van de Provinciale Kerkbesturen.” Na de wijziging in 1843 aldus: „Geene veranderingen kunnen in dit Reglement gemaakt worden, dan door de Algemeene Synode der Nederlandsche Hervormde kerk, welke echter vóór en aleeer te dier zake een besluit te nemen, daarop de consideratiën zal inwinnen der Provinciale Kerkbesturen; en zal zoodanig besluit, alvorens te worden uitgevoerd, aan Zijne Majesteit den Koning, ter bekrachtiging worden aangeboden.”

een begin van de opheffing dier departementen zelf en van de langzame losmaking der banden tusschen staat en kerk in Thorbecke's geest.

Niet minder getuigde van dit streven minister van Rosenthal, toen hij veertien dagen na zijn optreden — 14 November 1849 — de najaarszitting der algemeene synodale commissie bijwoonde. Nadat de voorzitter gezegd had de aftreding van den verdienstlijken staatsman „die met verlichten en zorgvuldigen ijver het welzijn der Kerk behartigd had”, namelijk Mr. van Heemstra, te betreuren en het vertrouwen had uitgedrukt op de bescherming, die zij in hare regten en belangen, onder het bestuur van het tijdelijk hoofd des departements en in hare voortdurende betrekking tot den staat, genieten zou, sloeg de minister een toon aan, die in dezen kring een geheel nieuwen mocht heeten.

De minister toch verklaarde, dat het voor het tegenwoordige strookte met de inzichten der regeering om de banden van kerk en staat niet los te scheuren, maar met voorzichtig beleid los te maken, en het in den aard en de strekking van zijne bijzondere roeping lag om naar dat doel zich te richten, dat voortaan alle aangelegenheden aan den invloed van den staat onttrokken werden, die niet volstrekt tot diens bemoeiingen behooren moesten. Hij wenschte dat de synodale commissie dit bij hare beraadslagingen mocht bedenken en medewerken, dat eenmaal de verhouding tusschen kerk en staat, zonder schok of beweging, de beoogde wijziging mocht ondergaan.

Met deze woorden, den 14^{en} November 1849, door den minister in de vergadering der synodale commissie gesproken, strookte geheel de nota van 19 November 1849, door al de ministers onderteekend en aan de staten-generaal overgelegd, waarin zij verklaarden dat, bij de overtuiging van het gouvernement, dat in den zin der grondwet de godsdienstige gezindheden langzamerhand van den band van het staatsbestuur behooren te worden losgemaakt, de departementen van de eerediensten als afzonderlijke administratiën eindelijk geheel zullen kunnen worden opgeheven. Het behoeft ons niet te verwonderen, dat de woorden van minister van Rosenthal een diepen indruk hadden gemaakt. Men had van den pas afgetreden minister zóó gansch andere taal gehoord. De commissie oordeelde dan ook in één der volgende zittingen, dat men die ministerieele verklaring niet voor notificatie mocht aannemen. Men schrikte bij de gedachte dat *alle* banden tusschen de kerk en den staat zouden worden losgemaakt, hoewel men erkende, dat er verandering behoorde te komen in de betrekking tusschen beide. Men besloot daarom een adres te zenden aan den koning en den minister voor de zaken van den hervormden eeredienst; vervolgens nauwkeurig te letten op hetgeen door de regeering verder omtrent die losmaking mocht worden verklaard of verzocht, en toe te zien dat er, tegen den wensch der kerk, geene banden werden losgemaakt, door welke zij

aan den staat verbonden is ; en eindelijk van een en ander de algemeene synode kennis te geven, als zij in hare buitengewone vergadering van April 1850 samenkomt. In de adressen aan den koning en den minister werd met nadruk verzocht, dat er, voordat de synode in buitengewone zitting samenkomt, geene beslissende maatregelen mochten worden genomen, waardoor hare vrije overweging en besluiten zouden kunnen worden belemmerd.

Voordat op deze adressen een antwoord kwam, had in de tweede kamer in de zitting van 17 December 1849 eene belangrijke discussie over de losmaking der banden, die den staat aan de kerk verbinden, plaats, welke niet zonder invloed is geweest op het antwoord, dat de synode in Januari 1850 op de genoemde adressen zou krijgen. Bij de behandeling van hoofdstuk VI der staatsbegroting werd door verschillende liberalen op meerdere vrijheid voor de hervormde kerk met betrekking tot haar inwendig bestuur aangedrongen, en de spoedige opheffing van de departementen van eeredienst bepleit. Daartegenover meende de heer van Heemstra, dat de staat, terwijl hij de vrijheid der kerkgenootschappen eerbiedigde en geen jus in sacra uitoefende, toch de banden met de kerk kon en moest aanhouden, die op dat oogenblik bestonden. Dit was èn voor den staat èn voor de kerk van belang. Vooral ten aanzien van de hervormde kerk waren bovendien uit de vroegere vereenzelviging van kerkbestuur en staatsbestuur rechten ontstaan, aanspraken voortgekomen, verplichtingen gevloeid, waarvan de gevolgen niet geheel uit den weg waren te ruimen. Dit gold niet het minst hare materiele belangen, met betrekking waartoe zij den steun van den staat niet missen kon. Ook herinnerde hij er aan, dat het loslaten door den staat van de hervormde kerk schending zou zijn van een in 1813 gesloten compromis. Bij den terugkeer van den vorst hadden velen namelijk op een herstel dier kerk in hare oude rechten gehoopt ; de koning wilde dit echter niet, omdat hij dezelfde vrijheid voor allen eischte. Maar dit verschil was uitgelopen op een vergelijk en het resultaat daarvan was het reglement van 1816, waarbij de wederzijdsche verplichtingen van kerk en staat tegenover elkaar waren vastgesteld. De kerk had dus het recht van den staat de getrouwe nakoming van dat reglement, dat is van hare grondwet, te eischen.

In antwoord vooral op hetgeen 's ministers voorganger aldus betoogde, verduidelijkte de heer van Rosenthal nu èn de ministeriele nota van 19 November j.l. èn zijn toespraak in de vergadering der synodale commissie. Reeds terstond bleek hij met den heer van Heemstra te verschillen in de opvatting omtrent de wettigheid van den oorsprong van het reglement van 1816. Hij was namelijk van meening, dat de classis van Amsterdam in 1816 daartegen met recht bedenkingen had geopperd. In één adem voegde hij er echter aan toe, dat onwettigheid van den oorsprong van dat reglement het reglement zelf na 33 jaren nog niet onwettig deed zijn. Na zulk een

geruimen tijd kan het niet meer beschouwd worden alsof het *ab initio nullum erat*. Dat is niet de theorie der *faits accomplis*, maar eene wijze van beschouwing ouder dan die theorie, en eene rechtmatige beschouwing, als hetgeen bij den aanvang niet op wettigen grond berustte, gevolgen heeft voortgebracht, die diep ingrijpen in de bestaande orde van zaken. Want dan verbiedt het algemeen belang tot den oorsprong op te klimmen en het als *ab initio nullum* te beschouwen.

Geheel deze redeneering van den minister had evenwel achterwege kunnen blijven, nu hij er op volgen liet: „De Regering is van oordeel, dat het reglement van 1816 door de stille berusting der gemeenten kracht van wet gekregen heeft.” Want indien die berusting het in zijn oorsprong onwettig reglement wettig heeft gemaakt, waartoe diende dan en de verzekering van de onwettigheid van dien oorsprong van de ministerstafel en die andere dat het algemeen belang verbood het reglement thans onwettig te verklaren. Doch hoe dit zij, hierin waren de heer van Heemstra en de minister het eens, dat het reglement *thans* wettig was. Ook de heer Mr. F. A. baron van Hall sloot zich hierbij aan. Hij constateerde zelfs, dat niemand in de tweede kamer de wettigheid had betwist. Alleen het liberale lid voor Alkmaar de heer S. A. de Moraaz verzette zich tegen deze conclusie. Maar van de anti-revolutionnaires niet één, ook niet de heer Groen van Prinsterer, die zich in het debat had gemengd en door de organisatie van 1816 de kerk miskend achtte. Men mag dus aannemen, dat Groen en de zijnen de wettigheid van het reglement van 1816 hebben erkend.

Het hoofdpunt, waarom het echter in de rede van minister van Rosenthal ging, was een ander, namelijk de nadere toelichting van hetgeen hij onder losmaking van de banden tusschen staat en kerk verstond. Uitgaande van de wettigheid van het reglement van 1816, wenschte hij, dat men het trachtte te zuiveren van alles, waardoor de zelfstandigheid der kerk zou kunnen belemmerd worden. Die herziening moest echter van de kerk zelf uitgaan; de regeering wenschte zich in de inwendige aangelegenheden der kerk niet te mengen. Maar wèl achtte zij het voor de kerk van gewicht den door de regeering aangewezen weg in te slaan. Wil dit nu zeggen, dat de kerk, volgens minister van Rosenthal, de vrijheid bezat om hare organisatie geheel in te richten, zooals zij verkoos? Allerminst. De regeering liet aan de kerk over „hare organisatie *voor te bereiden*”. Bovendien moest de kerk uitgaan van het punt, waarop zij toen stond, dus van de bestaande organisatie. En eindelijk zeide de minister onomwonden „dat de Staat de synode geheel vrij liet in hare beraadslagingen, maar aan zich voorbehield, die vervolgens te onderzoeken en te bekrachtigen”¹⁾. In het licht dezer uitspraken

¹⁾ Zie Handel. Buitengewone synode van 1850 bldz. 20.

werd het losmaken der banden tusschen staat en kerk wèl iets anders, dan men na het publiceeren der nota van 19 November en na het optreden van den minister in de synodale commissie verwacht en menig liberaal gehoopt had. Het is zelfs de vraag of de minister het standpunt der synode van 1848 en 1849 met haar volstreekte zelfstandigheid tegenover den staat voor zijne rekening zou hebben genomen!

Daarbij kwam, dat de minister in de tweede kamer ook nog verzekerde, dat er twee voornamen zaken overbleven, die de staat nooit kon loslaten, het toezicht namelijk, dat elke gezindheid zich binnen de palen der wet zou houden en ook de zorg voor de wettige besteding en verdeeling der gelden, waarop de kerk aanspraak heeft voor traktementen en pensioenen van leeraren van hare kerk.

Wanneer wij dit alles te zamen nemen, dan blijkt ten duidelijkste dat minister van Rosenthal minder radicaal was op het stuk van de scheiding van staat en kerk dan hij aanvankelijk scheen. In dit opzigt zouden de echte Thorbeckianen hoe langer zoo minder tevreden over hem kunnen zijn. Hij was namelijk allerminst gezind de kerk *volkomen* vrijheid te geven. Maar dit daargelaten, had hij volkomen gelijk de herziening van het reglement van uit het punt, waarop men toen stond, te verlangen. Want ieder was het er zoo goed als over eens, dat het reglement van 1816 wettig was. Wat de staatkundige partijen betreft, was dit duidelijk in de tweede kamer gebleken en wat de kerk aangaat, sprak zij zich in 't geheel niet in tegenovergestelden geest uit. Het was dus niet alleen een bewijs van goed beleid om op de basis van het bestaande te reorganiseeren, maar dit was ook rechtmatig. Wilde de kerk op den duur het synodaal bestuur in den bestaanden vorm niet, dan kon zij daarin langs reglementairen weg verandering brengen. Dit was de aangewezen weg.

Den weerklink van het gematigd woord van minister van Rosenthal in de tweede kamer vinden wij terug in het antwoord, dat hij, daartoe door den koning gemachtigd, den 16^{en} Januari 1850 aan de synodale commissie op hare adressen zond. Hij verklaarde daarin, dat het volstrekt niet in zijne bedoeling lag overijld te werk te gaan bij de thans genomen proeve omtrent het al of niet behouden der departementen voor de zaken der eerediensten en hetgeen er mede in verband staat. Het liet zich dan ook niet aanzien, dat er sprake zou zijn van eenigen beslissenden maatregel te dien opzichte vóór de samenkomst der te verwachten buitengewone synode. Tevens bevestigde de minister zijne verklaring in de eerste kamer afgelegd, dat de beschouwing der regeering geen andere was dan dat zij de banden, waardoor de onderscheidene kerkgenootschappen, op den voet der bestaande reglementen, aan den staat gehecht zijn, door eene geregelde en uit den boezem der kerkgenootschappen zelve uitgaande herziening dier reglementen, langzamerhand wenscht los te maken, om, wanneer langs dezen weg de verschillende kerkgenootschappen meerdere zelfstandigheid zullen hebben erlangd,

bepaald te kunnen overwegen of het algemeen belang het behoud der beide afgezonderde departementen van eeredienst vordert.

De kerkgenootschappen ontvingen dus een vriendelijken wenk de herziening der bestaande reglementen in de richting van meerdere zelfstandigheid tegenover den staat, ter hand te nemen. Dat was voorloopig alles.

Nu, de synode had alreede getoond en zou nog verder toonen, dat zij in dezen van ernstigen wille was. Den 6^{en} Augustus 1849 had zij haar ernstig verlangen uitgesproken voort te gaan met de herziening van het algemeen reglement, binnen de grenzen die aan de bevoegdheid der synode door artikel 15 gesteld zijn. Den 7^{en} Augustus van dat jaar besloot zij in hare vergadering zelf het werk der herziening voor een gedeelte ter hand te nemen. Dat gedeelte zou zich uitstrekken over 1, de bepalingen betreffende de verkiezing en benoeming van de leden der hoogere kerk besturen; 2, die betreffende de samenstelling der bedoelde colleges; 3, de samenstelling der classicale vergaderingen en de afvaardiging harer leden. Den 21^{en} Augustus worden de discussies over de concept-wijzigingen van het algemeen reglement geopend en den 24^{en} Augustus ten einde gebracht. Het ontwerp werd aangenomen. Overeenkomstig artikel 15 van het algemeen reglement zal het aan de provinciale kerkbesturen en de commissie tot de zaken der Oost- en West-Indische kerken tot consideratie worden toegezonden. Tevens worden deze besturen uitgenoodigd om het concept in hunne eerstkomende vergadering ter hand te nemen, en daarna hunne consideratiën daarover ten spoedigste aan de algemeene synodale commissie kenbaar te maken. Aan de synodale commissie wordt opgedragen de artikelen van overgang, zoodra mogelijk, te ontwerpen en daarna aan de provinciale kerkbesturen en de Indische commissie op te zenden, opdat deze ten spoedigste, immers vóór den 1^{en} April 1850, hunne consideraties daarover aan haar doen toekomen. En eindelijk besluit de synode aan de synodale commissie in mandaat te geven, om, met inachtneming van hetgeen daartoe noodig zal zijn, op één der dagen van April 1850, eene buitengewone vergadering van de synode uit te schrijven, opdat deze de ontworpen wijzigingen met de artikelen van overgang, na gemelde consideratiën gehoord te hebben, finaal arresteere.

De synode ging echter nog een stap verder. Met het oog op de wenschelijkheid eener *geheele* herziening van het algemeen reglement, altijd binnen de grenzen harer bevoegdheid volgens artikel 15, besloot zij, de beide concept-reglementen van de jaren 1847 en 1848, met al de stukken en consideraties, daarover gewisseld, in handen te stellen der algemeene synodale commissie, met de opdracht om, met gebruikmaking daarvan, nogmaals een concept-herziening van het algemeen reglement te vervaardigen en aan de algemeene synode van 1850 ter beoordeeling aan te bieden. Ook gaf zij aan de algemeene synodale commissie in last om ten aanzien eener verbe-

terde inrichting van het beheer der kerkelijke goederen, in overleg te treden met de regeering, en met inachtneming der bedenkingen, die op het in 1848 daaromtrent voorgestelde gevallen waren, en met die behoedzaamheid, die de rechten van derden in dezen noodzakelijk maakten, voor het kerkelijk beheer der kerkelijke goederen een afzonderlijk algemeen reglement te ontwerpen, en dit, zoo reeds niet in 1850, dan toch zoo spoedig mogelijk, aan de synode ter beoordeeling aan te bieden. De synodale commissie kreeg dus tot taak het door de synode begonnen werk der herziening aan te vullen en een reglement voor het beheer te ontwerpen.

De synodale commissie voldeed met zooveel ijver aan de gedane opdracht, dat zij in de vergadering der synode van 5 Juli niet alleen een nieuw concept-algemeen reglement voor het bestuur, maar bovendien een concept-algemeen reglement voor het beheer der fondsen en goederen overlegde.

Bij de samenstelling van eerstgenoemd reglement had de commissie zich *formeel* deze drie regels gesteld: 1. dat de concept-herziening door de commissie zou vervaardigd worden, niet geheel onafhankelijk en vrij, maar gebonden aan de wijzigingen, die de synode provisioneel had gearresteerd; 2. dat bij deze herziening het vigeerend algemeen reglement tot grondslag zou worden gelegd; 3. dat evenwel niet alleen alteratiën en ampliatiën, maar ook transpositiën gemaakt zouden kunnen worden. *Materieel* had zij als hoofdbeginsel aangenomen, dat de kerk wordt bestuurd naar wetten en verordeningen, die zij zichzelve geeft, zoowel met betrekking tot hare stoffelijke als geestelijke belangen. Op grond van dit beginsel zouden de koninklijke bekrachtiging en het ministerieel visum vervallen, nadat het gerevideerd algemeen reglement door den koning zou zijn goedgekeurd volgens artikel 15 van het vigeerend reglement. In verband echter met het door de synode aangenomen beginsel van blijvende betrekking tusschen kerk en staat, zou bij voortduring aan een, door het staatsbestuur aan te wijzen, commissaris, mits hij voor zijn persoon niet geacht kon worden, uit hoofde van zijne geloofsbelijdenis, aan de hervormde kerk geheel vreemd, of wel vijandig te zijn, de vrije toegang in de hoogste kerkvergadering en van het gedeputeerd college verzekerd blijven.

In dezelfde zitting van 5 Juli 1850, waarin de beide concepten waren ingebracht, werden door den voorzitter twee commissies tot onderzoek benoemd, waarvan die voor het reglement op het bestuur haar rapport op den 15^{en} Augustus daaraanvolgende en die voor dat op het beheer het hare op den 16^{en} Augustus uitbracht. In hoofdzaak heeft de synode zich met beide vereenigd. Onder de wijzigingen teekenen wij alleen die van artikel 63 aan. De algemeene synodale commissie had voorgesteld te lezen:

„Het hoofd van het Ministerieel Departement voor de zaken der Hervormde Eeredienst enz. behalve die der Roomsche-Katholyke zal, vergezeld, indien hij dit verkiest door den Secretaris-Generaal,

mits beiden van Protestantsche belijdenis, de Synodale Vergadering bijwonen, behoudens nogtans de faculteit des Konings, om, bij ontstentenis van dezen, de Vergaderingen der Synode door één of twee bijzondere Commissarissen van de Hervormde belijdenis, daartoe door Hoogstdenzelven te benoemen, te doen bijwonen". Artikel 72, in de afdeeling : „De algemeene synodale commissie" zou dan luiden : „Het Hoofd van het Ministerieel Departement, benevens den Secretaris-Generaal, beiden van Protestantsche belijdenis, wonen, des verkiezende, de vergaderingen van deze Commissie bij". De commissie van onderzoek gevoelde echter hiervoor niet veel. Wel achtte zij het op zichzelf niet ongewenscht dat de kerk om in betrekking met de regeering te blijven, een door het staatsbestuur aan te wijzen commissaris toeliet, maar zij stelde vast, dat hiermede niet de toepassing van een bepaald beginsel omtrent de verhouding van staat en kerk bedoeld werd. Het was voor haar niets dan een eenvoudig en gereed middel om de rechtstreeksche betrekking tusschen beide te onderhouden. Maar daarom ried zij de hoogste omzichtigheid in de wijze van uitdrukking aan, zoodat de regeering daaruit nimmer den wensch der synode zou kunnen lezen om de kerk onder toezicht van het staatsbestuur te stellen. Zij gaf daarom de volgende redactie van art. 63 in overweging : „Aan het Hoofd van het Departement enz. en zijnen Secretaris-Generaal, mits beiden van Protestantsche belijdenis, of, bij ontstentenis van dezen, een Commissaris des Konings, de Hervormde Godsdienst belijdende, staat de toegang open tot bijwoning der Synodale Vergadering". Nadat een amendement van den secretaris der synode, Timmers Verhoeven, om voor „Hervormde Godsdienst" te lezen „Protestantsche Godsdienst" was verworpen, werd het door de commissie van onderzoek voorgestelde artikel 63 (in het provisioneel door de synode gearresteerde concept-reglement artikel 61) aangenomen ¹⁾. Hetzelfde was het geval met het in de afdeeling : „De algemeene synodale commissie" voorgestelde artikel 72 : „De Vergaderingen dezer Commissie kunnen, gelijk die der Synode, door het Hoofd van het Ministerieel Departement en den Secretaris-Generaal, beiden van Protestantsche belijdenis, worden bijgewoond." (In het provisioneel door de synode gearresteerde concept-reglement artikel 71).

De synode schijnt evenzeer als hare commissie van onderzoek, eerst nogal bezwaren tegen de toelating van zulk een commissarispolitiek te hebben gehad, maar door den minister tot de opname, althans van de nu laatst aldus geformuleerde artikelen 61 en 71, gedrongen te zijn. De heer Dr. W. R. baron van Hoëvell deelde namelijk, zonder tegenspraak, in de zitting der tweede kamer van 27 November 1852 mede, dat deze bepaling in het reglement

¹⁾ Alleen werd in den aanhef voor „aan het Hoofd" gelezen „voor het Hoofd."

alleen voorkwam, doordien „de Minister van Eeredienst in de vergadering der Synode is tegenwoordig geweest en op die Synode zulk eenen invloed heeft uitgeoefend, dat zij zonder dien invloed zoodanige bepalingen in haar reglement niet zou hebben opgenomen”. De vrees van minister van Rosenthal om de kerk hare volkomen zelfstandigheid te geven, zou nog wèl duidelijker blijken.

Nadat het concept-reglement in de vergadering van 6 September 1850 provisioneel was gearresteerd, werd besloten, dit, overeenkomstig artikel 15 van het vigeerend algemeen reglement, aan de provinciale kerkbesturen, aan de waalsche en indische commissies en aan het kerkbestuur van Limburg toe te zenden met verzoek om de synode het volgend jaar te dienen van consideratiën en advies.

Met betrekking tot het op 6 September 1850 eveneens gearresteerde reglement op het beheer bewandelde men een omslachtiger en tevens omzichtiger weg. Het werd gesteld in de handen der algemeene synodale commissie, opdat zij daarover met den minister overleg zou plegen. Mocht het daarbij blijken, dat de minister de provinciale colleges van toezicht gehoord had, en allen die met kerkelijk beheer belast zijn de gelegenheid had gegeven om hunne meening te zeggen, dan moest het concept tot consideraties aan de provinciale kerkbesturen worden toegezonden. Had de minister dit echter niet gedaan, dan moest de synodale commissie, behalve aan de provinciale kerkbesturen, aan de genoemde colleges het concept toezenden. Voorzichtig was het antwoord van minister Rosenthal. Zelf wenschte hij vooralsnog in geene beoordeeling van het concept treden. Hij verklaarde zich echter bereid de consideraties van de provinciale colleges van toezicht ¹⁾ en kerkvoogdijen in te winnen en den tijd der inzending zóó te bepalen, dat zij in de voorjaarsvergadering der commissie tot hare kennis zouden kunnen gebracht worden. Maar verder hield hij zich op de vlakte.

Toen nu het volgend jaar 1851 de synode hare discussies over het concept-reglement voor het bestuur, waarop nu de consideraties der provinciale kerkbesturen waren ingekomen, heropende, bleek van een algemeen verlangen der kerk om haast te maken met de afdoening en de aanvraag om bekrachtiging der regeering. De synode heeft zich aan dien wensch bij hare discussies gehouden. Deze, den 16^{en} Juli begonnen, eindigden den 25^{en} Juli. Slechts maakte de vraag of de synode nu het reglement finaal zou arresteeren een ernstig punt van bespreking uit. Reeds bij den aanvang der discussies had de hoogleeraar Bouman voorgesteld, dat de synode zich onbevoegd zou verklaren om in het door de vorige synode voorloopig bepaalde concept-reglement op het bestuur zakelijke veranderingen te

¹⁾ In het rapport der synodale commissie aan de synode wordt hier alleen van de provinciale colleges van toezicht gesproken (zie Handel. d. Synode 1851 bldz. 74) ; in zijn nota aan den koning van 13 Januari 1852 zegt minister van Rosenthal dat hij het ook aan de kerkvoogdijen zond.

brengen en het finaal te arresteeren, zonder daarover de provinciale kerkbesturen opnieuw gehoord te hebben. Hij wees er daarbij op, dat de buitengewone synode van 1850 ditzelfde standpunt had ingenomen. Nadat tweemaal de stemmen hadden gestaakt en vervolgens eene commissie benoemd was om de vergadering hierin van advies te dienen, werd ten slotte den 26^{en} Juli besloten het algemeen reglement niet finaal te arresteeren, zonder opnieuw de consideraties van de provinciale kerkbesturen te hebben gevraagd en ten tweede, dit finale arresteeren nog in de gewone synodale vergadering van dat jaar te doen plaats hebben. Door dit besluit werd zeker algemeene bevrediging geschonken. De kerk hield tot het einde recht van medespreken en de zaak werd niet opgehouden. In de vergadering der synode van 3 September werden de consideraties der provinciale kerkbesturen medegedeeld en de discussies heropend, die op 9 September leidden tot het arresteeren met algemeene stemmen van het algemeen reglement en het nemen van het besluit om het ter bekrachtiging aan den koning aan te bieden.

Uit dit reglement blijkt, dat de betrekkingen, die de kerk met de regeering wenschte aan te houden, van betrekkelijk weinig beteekenis meer waren.

Van de benoeming van leden of secundi van eenig bestuur boven den kerkeraad; van alle algemeen bindende reglementen of veranderingen in de bestaande; van bijzondere reglementen voor provinciale of classicale ressorten of ringen, of veranderingen daarin; van veranderingen in de grensscheidingen der classen en de bepaling der hoofdplaatsen wordt kennis gegeven aan het ministerieel departement (artt. 7, 12, 35). De koning ontvangt mededeeling, zoo de synodale commissie de tijdsbepaling van den aanvang der synode op den eersten Woensdag van Juli verandert of eene buitengewone vergadering der synode beschrijft (art. 59). De synode staat in onmiddellijk verband met het ministerieel departement (art. 64), en doet verantwoording aan de regeering van haar beheer over de algemeene classicale kas (art. 65). De synodale commissie voert over alle voorkomende zaken met de regeering correspondentie (art. 70). De vergaderingen zoowel van de synode als die der synodale commissie kunnen door den minister van eeredienst en zijn secretaris-generaal, mits zij zijn van protestantsche belijdenis, worden bijgewoond; de synode, bij ontstentenis van dezen door een commissaris des konings, die den hervormden godsdienst belijdt (artt. 58, 69). Eindelijk benoemen de van het rijk uitgaande hervormde godgeleerde faculteiten der hoogeschoolen te Leiden, Utrecht en Groningen, elk een hoogleeraar als praeadviseerend lid der synode (art. 55); in de synodale commissie heeft één dier hoogleeraren, door de drie respectieve godgeleerde faculteiten beurtelings te benoemen, zitting (art. 67).

Tot deze punten wenschte de hervormde kerk hare betrekking tot den staat, wat haar bestuur betreft, te beperken.

Met betrekking tot het concept-reglement op het beheer liepen de zaken geheel anders. Tal van bedenkingen en protesten kwamen daartegen van de zijde van kerkvoogdijen en provinciale colleges van toezicht in. De synode besloot dan ook voorloopig, dat concept te laten rusten en het in handen te stellen van de synodale commissie, die dan, als het algemeen reglement door de regeering zou bekrachtigd zijn, omtrent de verdere behandeling de synode van raad zou dienen. Inmiddels had zij reeds vroeger met algemeene stemmen beslist om al zulke bepalingen in het concept, die tot het ontworpen algemeen reglement voor het beheer in eenige betrekking stonden, weg te nemen ¹⁾. Dit gold de artikelen 4 en 5 en al. 2 van de slot-bepaling. Daarentegen voegde zij, op advies van het provinciaal kerkbestuur van Zuid-Holland, aan artikel 65 deze tweede alinea toe: „Omtrent de administratie der bijzondere kerk-, pastory, custody- en andere gemeentefondsden, en de betrekking tusschen derzelve bestuurders en de kerkeraden zullen nadere bepalingen worden ontworpen ²⁾”.

In dezen loop van zaken omtrent de regeling van het beheer, is, gelijk ten overvloede zal blijken, de invloed der regeering zeer merkbaar geweest.

Terwijl nu het reglement op het bestuur der hervormde kerk ter bekrachtiging aan den minister was gezonden en deze geene maatregelen ten aanzien van de scheiding van kerk en staat wilde nemen, dan nadat die bekrachtiging had plaats gehad, bleek in de kamer veel misnoegen over de vertraging in de losmaking dier banden te bestaan. Men verweet den minister in de zitting van 3 December 1851 dat alles in dat opzicht bij het oude bleef. Van opheffing van de departementen van eeredienst was nog geen sprake. Het collatie-recht van den staat bleef gehandhaafd. De regeering kende zich bij voortdoring het recht van approbatie toe. Zij liet zich steeds vertegenwoordigen in de synode der hervormde kerk, ja opende en sloot haar, zoodat zij zonder dien gouvernements-commissaris de vergadering noch beginnen noch eindigen kon. De minister kon dit alles niet loochenen. Zelfs liet hij zich omtrent de opheffing der departementen van eeredienst thans zeer aarzelend uit. Zij was ongetwijfeld door de regeering van den aanvang af voorgestaan, maar gaandeweg had zij er al de bezwaren van ingezien. Zij meende dan ook hierin met omzichtigheid te moeten te werk gaan en in elk geval de gevolgen van de nieuwe organisaties der kerkgenootschappen te moeten afwachten, alvorens men het vraagstuk der opheffing tot beslissing zou kunnen brengen. Wat de collatierechten aangaat, meende minister van Rosenthal dat, hoewel hij het wenschelijk achtte dat zij een einde namen, hij deze zaak moest aanhouden tot de kerkelijke organisatie zou zijn tot stand gebracht. Daarbij zou de

¹⁾ Zie Syn. Handel. 1851 bldz. 338,

²⁾ Zie Syn. Handel. 1851 bldz. 258 cf. bldz. 555.

approbatie vervallen. Maar dat hij de volkomen vrijheid der kerk van den staat niet wenschte, liet hij reeds doorschemeren toen hij, sprekende over het door de synode gearresteerde reglement op het bestuur, dit noemde „een overgang tot die volkomene vrijheid, welke moet bereikt worden”. Thans zou die vrijheid dus nog niet worden gegeven. Dit bleek ook ten overvloede uit hetgeen de minister omtrent het bijwonen der vergadering van de synode zeide. Ook dit bleef hij in den toestand van overgang noodzakelijk achten. Zelfs ging hij nog verder. Al zou namelijk in de toekomst de officieele opening der synode van staatswege vervallen, zoo oordeelde hij het ook dan van groot gewicht, dat men, zonder eenige inmenging in de beraadslagingen, door zijne tegenwoordigheid het nemen van besluiten, die niet overeenkomen met de algemeene belangen en rechten, trachtte te voorkomen. „Ik kan, zonder inmenging in de kerkelijke zaken te beoogen, niet inzien, dat er eenig nadeel in gelegen is, dat de Regering, ten einde hare verpligtingen te kunnen vervullen, op de eene of andere wijze bij de kerkvergaderingen vertegenwoordigd wordt”.

Zoo sprak de minister van Justitie, voorloopig belast met het beheer van het departement der hervormde en andere Eerediensten, deelgenoot van het eerste ministerie-Thorbecke ! Het leek er nog niet veel op, dat de kerkgenootschappen, naar Thorbecke's eisch, uitsluitend onderworpen waren aan het gemeene recht.

Dit zou spoedig nader blijken uit de bekrachtiging door de kroon van het door de synode aangeboden algemeen reglement op het bestuur der hervormde kerk. Deze had betrekkelijk lang op zich laten wachten. Zij geschiedde bij koninklijk besluit van 23 Maart 1852 no. 3, nadat het reglement door de synode den 9^{en} September 1851 was gearresteerd.

Die bekrachtiging geschiedde onder elf reserves.

De minister van Rosenthal, de wettigheid van het besluit van 1816 om de vroeger genoemde redenen erkennende, was zeer bevreesd, dat de synode zich meerdere rechten, dan artikel 15 van dat besluit haar schonk, zou toeëigenen. Die vrees betrof vooral de regeling van het beheer. Eene dergelijke uitbreiding harer bevoegdheid zou kerkelijke hartstochten ontketenen, die tot scheuring zouden kunnen leiden. Daarom reeds achtte de minister reserves noodig, waarin duidelijk werd uitgesproken, dat de bekrachtiging niet mocht worden opgevat als eene erkenning van het recht van het kerkbestuur tot eenige uitbreiding van gezag of bevoegdheid, met name tot het vaststellen van bepalingen omtrent de administratie der goederen in al. 2 van artikel 65 genoemd. Maar hij bezat daarvoor nog eene andere reden. De regeering diende namelijk zelf de hand te houden aan de organiserende bemoeienis ten aanzien der kerkelijke goederen en mocht deze niet aan de synode overlaten, omdat de staat, toen hij in 1798 als eigenaar over de kerk- en pastoriegoederen, naar het 6e additioneel artikel der staatsregeling van dat

jaar, beschikte, wèl het bezit en het beheer, maar niet den eigendom had afgestaan. Uit dien hoofde was het van belang deze goederen bij haar plaatselijk karakter en bij de bestaande administratie te handhaven in gevolge de koninklijke besluiten van 1819 tot 1823, omdat deze goed werken en een deskundig en doorgaand toezicht verzekeren, dat den staat ten goede komt. Want was dit toezicht slecht, dan zouden de geldelijke lasten van den staat zwaarder worden, daar deze te veel belang heeft bij den godsdienst om de kerkgenootschappen niet te steunen. Op grond van al deze overwegingen werden de twee eerste reserves in het koninklijk besluit opgenomen.

De volgende twee reserves beoogen te verhinderen, dat de kerk bepalingen treft, die den staat eenigermate zouden kunnen binden. Zoo kunnen, buiten de koninklijke goedkeuring, geene bepalingen van het algemeen reglement of van speciale reglementen of kerkelijke voorschriften worden vastgesteld, die de regeering of hare staatsambtenaren, of besturen en colleges, die tot de inrichting van den staat behooren, tot het een of ander verplichten. Hieruit volgde, dat, zoo in eene gemeente twee partijen voor twee onderscheidene predikanten aanspraak maakten op het landstraktement, en zij zich beriepen op kerkelijke bepalingen, die in het vervolg mochten gemaakt zijn, in onderscheiden zin, meer of minder goed, duidelijk of vatbaar voor verschillende uitlegging, de regeering daartegenover niet ongewapend zou staan. Dit is de beteekenis der *derde* reserve, terwijl de *vierde* er voor waakt, dat de synode geene bevoegdheid kan doen gelden tot regeling der belangen en betrekkingen der protestantsche kerken in Neerland's Oost- en West-Indië. De ééne reden daarvoor was de vrees dat wellicht te ver gaande bemoeienis van kerkelijke besturen de klem van het staatsgezag zou kunnen verzwakken en de andere reden was het belang van andere kerkgenootschappen, die, zooals b. v. het evangelisch-luthersche, soms bescherming tegen inbreuk zijner rechten van de zijde der hervormde synode, behoefden.

De *vijfde* reserve behelsde het voorschrift, dat alle veranderingen in de bestaande en alle nieuwe reglementen dadelijk ter kennis der regeering moesten worden gebracht, terwijl de *zesde* bepaalde, dat ditzelfde geschieden moest van alle benoemingen en veranderingen in het personeel der besturen boven den kerkeraad. De noodzakelijkheid dezer bepalingen vloeyde, volgens den minister, uit de artikelen 169 en 170 der grondwet voort.

Volgens de *zevende* reserve mocht geene verandering van jurisdictie of begrenzing, hetzij van kerkelijke besturen, hetzij van kerkelijke gemeenten, zonder de koninklijke goedkeuring worden tot stand gebracht. De minister was van oordeel, dat eene dergelijke verandering gevolgen kan hebben, die van invloed zijn op het eigendomsrecht. Bij eene zoodanige verandering toch kan het aandeel in het genot der plaatselijke kerkegoederen, fondsen en weldadige

instellingen ontnomen worden aan hen, die worden afgescheiden, of toebedeeld aan hen die er worden bijgevoegd. Of ook zou zij invloed kunnen uitoefenen op het landstraktement van den predikant, omdat volgens het besluit van 8 April 1814 no. 15! het zielental de voorname grondslag is van aanspraak op het behoud van één of meer predikanten.

De *achtste* reserve schreef voor dat in de artikelen, die van invloed zijn ten aanzien der betrekking tusschen staat en kerk (artt. 7, 12, 35 al. 2, 58, 59, 64, 65, 69), niet zullen kunnen worden veranderd zonder bewilliging der regeering. Ook — en dit bepaalde de *negende* reserve — bleven alle bestaande verordeningen verbindend, zoolang zij niet op wettige wijze waren vervangen of afgeschaft. Zoo bleef b. v. het vragen van handopening verplichtend, al sprak het nieuwe reglement er niet van.

De *tiende* reserve was enkel een middel om bestrijders van collatierechten af te houden van onvoorzichtige en ongegronde gevolgtrekkingen uit en vorderingen op grond van artikel 24 van het algemeen reglement, luidende: „Wettig verkregen regten van collatoren en floreenpligtigen worden geëerbiedigd, tot zij door wet of overeenkomst zullen zijn opgeheven. Tegen die verkeerdheden of misbruiken, die met het bestaan of de uitoefening van dit regt gepaard gaan, of daarbij plaats kunnen hebben, zullen door de Kerk de noodige maatregelen worden genomen of uitgelokt. Geen kerkeraad of gemeente kan het regt van vrije beroeping in eene collatie veranderen, noch ook immer aan iemand overdragen”. Eindelijk diende de laatste of *elfde* reserve, om den staat te vrijwaren tegen het betalen der meerdere kosten, die het kerkbestuur, hetzij door meer talrijke vergaderingen van de synode of anderszins, mocht vorderen.

Uit deze reserves spreekt de vrees van den minister om de hervormde kerk hare volkomen zelfstandigheid tegenover den staat te geven. Het is te begrijpen, dat waar zoo goed als algemeen, zoowel in staatkundige als kerkelijke kringen, geoordeeld wordt, dat op den in 1816 gelegden grondslag moest worden voortgebouwd en herbouwd, hij de bevoegdheid der synode binnen de grenzen van artikel 15 beperkte en hij er uitdrukkelijk liet uitkomen, dat de rechtsgrond voor kerkelijke handelingen ontbrak, zoo zij die beperking overschreed. Zelfs kan worden toegegeven, dat hij, met het oog op de mogelijke verscheuring der kerk, indien de synode het beheer wilde regelen, rechtmatig handelde. door haar een zijdelingschen wenk te geven hiermede niet te beginnen, omdat de staat belang had bij het krachtig voortbestaan der ééne, hervormde kerk. Ook was met het oog op de eigenaardige toestanden in Indië de bepaling der vierde reserve te billijken, en spreekt de vijfde reserve als het ware van zelf. Maar al het overige was onnoodige en onvoldoende gemotiveerde inmenging van den staat in de zaken der kerk. De derde reserve was geheel overbodig, omdat de staat door geen

kerkelijk reglement tot iets kon worden verplicht; de zesde ongeoorloofd, omdat de dáár geëischte opgave door niets gerechtvaardigd was, allermint door een beroep op de artikelen 169 en 170 van de grondwet; de zevende, omdat de financieele gevolgen dier verandering van jurisdictie of begrenzing geheel onafhankelijk waren van het recht der kerk om die veranderingen te maken; de achtste, omdat op het standpunt van den staat van die dagen het voortduren van eene bepaalde betrekking tusschen staat en kerk niet uitsluitend van den wil van den staat mocht worden afhankelijk gemaakt; de negende, omdat zij lijnrecht inging tegen het eens gekozen uitgangspunt van geen jus in sacra te willen uitoefenen; de tiende, omdat artikel 24 voldoende waakte voor de belangen van collatoren en floreenplichtigen. Het is eindelijk zelfs de vraag of de elfde reserve niet zeer onbillijk was, waar de regeering eenmaal ook van hare zijde op een nieuwe organisatie bij de kerk had aangedrongen, terwijl zij zich nu toch zoozeer mengen bleef in hare werkzaamheid.

Uit alles blijkt, dat de minister de zelfstandigheid, gelijk de hervormde kerk deze zelf wenschte, niet aandurfde. Hij wilde een overgangstoestand in het leven roepen. Daarom beschouwde hij het nieuwe reglement als eene ontwikkeling van het vroegere in de richting der aan de kerk toekomende zelfstandigheid. Maar die zelfstandigheid zelf werd thans niet gegeven. Het staatsbelang eischte naar zijn gevoelen, dat aan de bekrachtiging beperkingen werden verbonden, waaruit voor de toekomst de zin en de strekking van het nieuwe reglement bleken. Zóó vertegenwoordigde minister van Rosenthal een middenphase tusschen zijn voorganger Mr. van Heemstra, die alles bij het oude wilde laten en zijn opvolger Mr. van Bosse, die het Thorbeckiaansche spoor van de scheiding van staat en kerk met vasten tred volgen zou.

Op de vraag allereerst hoe of de kerk die reserves ontving, is het antwoord gemakkelijk te geven. De synodale commissie besloot in hare voorjaarsvergadering van 1852 een adres aan den minister te zenden, waarin zij, onder een beroep op de zelfstandigheid en onafhankelijkheid der kerk, die haar bij de grondwet is gewaarborgd en haar wettig toekomt, in naam der synode, verklaart niet te willen geacht worden eenige, hoe ook genaamde, erkenning van recht of bevoegdheid te doen, hetzij van den voet of de wijze, waarop het algemeen reglement is bekrachtigd, hetzij van eenige beschouwing in de toegezonden stukken, of in een of ander daarvan voorkomende. Zij behoudt daaromtrent alle rechten aan de kerk voor en verbindt, van uit kerkrechterlijk oogpunt, harerzijds wederkeerig aan alles voor de toekomst de expresse reserve van non praejudicie.

Van deze handeling deed de commissie kennisgeving door de kerkelijke courant. Ongunstig nam zij alzoo de reserves op.

Niet minder deed dit de synode. Wél besloot zij de kerk mede te deelen, dat het algemeen reglement sinds den 1sten Mei 1852, wel en wettig, kracht van wet had bekomen, gelijk de secretaris der synode

zulks reeds in de kerkelijke courant had aangekondigd, maar zij hechte tevens hare volle goedkeuring aan de handeling der synodale commissie en verzond bovendien nog harerzijds een adres aan den koning. Zij begon er hare erkentelijkheid over uit te spreken, dat de regeering de betrekking tusschen den staat en de hervormde kerk bleef erkennen; dat zij zoowel de bekrachtiging van dit reglement, evenals van het vorige handhaafde en eindelijk, dat zij de noodzakelijkheid en rechtmatigheid verklaarde van de geldelijke ondersteuning van de kerk door den staat. Maar daarop liet zij eene betuiging van leed volgen, dat sommige harer rechten niet volmondig, maar met zekere beperkingen, door de regeering erkend waren. Zeer diplomatiek voegde zij er evenwel bij, dat de regeering, die rechten der synode niet *erkennende*, ze daarom niet *ontkend* had. Want de beperkingen of reserves waren immers slechts geschreven om den staat te willen vrijwaren van zijne verantwoordelijkheid, ten aanzien van mogelijk misbruik, dat ooit van het bekrachtigde reglement zou kunnen worden gemaakt. Zij achtte dit standpunt zelfs begrijpelijk, maar stelde daarnaast even beslist, dat zij van haren kant ook de zelfstandigheid der hervormde kerk, die door het reglement was gevestigd, wenschte te handhaven. Daarom verstond zij de reserves zóó dat er geenerlei rechten van de kerk, door de grondwet als anderszins verzekerd, door werden verkort. Zij behield zich dan ook al de haar zelf toekomende rechten voor, overtuigd, dat de regeering door de reserves alleen had willen verklaren dat zij haar zegel niet wilde drukken op al de dáár aangevoerde punten, maar ze alleen ter verantwoording van de kerk had willen laten.

Deze laatste opmerking geeft al eene zeer optimistische verklaring van de reserves! Alsof de kerk onder eigen verantwoordelijkheid de reserves had kunnen teniet doen! Maar de opmerking was aan den anderen kant tot reserveering van de eigen rechten der kerk zeer scherpzinnig gesteld. In elk geval blijkt uit de houding der synode, gelijk uit die der synodale commissie, dat men onaangenaam gestemd was over de wijze, waarop de bekrachtiging van het algemeen reglement had plaats gehad. Trouwens, uit de houding van enkele lagere kerkelijke besturen bleek dit evenzeer.

Maar het liet zich ook verwachten, dat de echte Thorbeckianen in de tweede kamer van hun misnoegen over den geringen voortgang van de loswikkeling der banden tusschen staat en kerk, inzonderheid van het besluit van 1852, zouden doen blijken. Ook nu werd er met klem aan herinnerd, dat van de in 1849 toegezegde opheffing der departementen van eeredienst als afzonderlijke administraties niet alleen niets was gekomen, maar niets scheen te zullen komen. Ook was er tot op dat oogenblik nog niets gedaan tot afschaffing van het collatierecht door den staat. Inzonderheid richtte zich het verzet tegen het besluit van 23 Maart 1852. Men verzocht den minister niets minder, dan de intrekking daarvan. Het antwoord viel echter niet mede. En dit moest den zuiveren Thorbeckianen te meer

stooten, omdat minister van Rosenthal's plaats thans door een ander, die betere verwachtingen had opgewekt, was ingenomen. Nadat namelijk gene als minister was afgetreden, ten gevolge van de verwerping van het wersontwerp op de rechterlijke organisatie door de tweede kamer, trad 15 Juli Mr. P. M. Strens als minister van justitie in zijne plaats. Daar deze roomsch-catholiek was, werd het departement voor de zaken van den hervormden eeredienst aan Mr. P. P. van Bosse, minister van financiën, toevertrouwd. Van dezen had men een beslister doorvoeren van de scheiding van kerk en staat verwacht. Zijn eerste optreden stelde echter te leur en nog meer het antwoord, dat hij op bovengenoemde grieven in de tweede kamer gaf. Principieel bleek hij namelijk, wat de opheffing der afzonderlijke administraties van eeredienst betreft, hetzelfde standpunt als zijn voorganger in te nemen. De overgangstoestand, waarin men verkeerde, maakte ze vooralsnog noodzakelijk. Zoolang de organisatie der kerkgenootschappen nog niet geheel was voltooid, moest er nog een zeker toezicht, een zekere voogdij door den staat worden uitgeoefend. Geschiedde dit niet, dan zou de aan de kerk geschonken vrijheid wel eens aanleiding kunnen geven tot tweedracht en anarchie in haren kring, die tevens voor den staat bedenkelijke gevolgen kon hebben. Daarom moest men in dezen zeer voorzichtig zijn en kon op dat oogenblik nog niet worden beslist of de departementen van eeredienst zouden kunnen worden gemist. Wat het collatierecht van den staat betreft, de minister van Bosse sprak zich daartegen uit, maar liet zich overigens zeer omzichtig uit omtrent de wijze, waarop hij in dezen handelen zou. Hij wenschte geen voordracht dienaangaande aan den koning te doen, voordat de synode gereed was met haar voorstel betreffende een nieuw reglement op de vervulling van vacatures. En toen zij hiermede gereed was, aarzelde hij nog of zijn voordracht tot wijziging of het afschaffing van het collatierecht van den staat zou dienen. Zelfs sprak hij eerst over het koninklijk besluit van 23 Maart 1852 zeer omzichtig. Wel deed hij duidelijk uitkomen, dat hij voor zich liever een anderen weg dan zijn voorganger bewandeld had en zou getracht hebben een middel te vinden om het reglement goed te keuren zonder de reserves. Doch hij voegde er bij, dat indien de regeering geene reserves gemaakt, doch aan het reglement hare goedkeuring onthouden had, zoolang er bepalingen in voorkwamen, met het staatsbelang strijdig geacht, dit misschien een zeer langdurig uitstel van de zaak ten gevolge zou gehad hebben, en dat deze overweging bij de genomen beslissing het zwaarst had gewogen. Hierin lag derhalve een gedeeltelijk excuus voor de daad van minister van Rosenthal. Uit dit alles bleek, dat minister van Bosse, uit overweging vooral van staatsbelang, vooralsnog huiverde om practisch de scheiding tusschen kerk en staat door te voeren. Hij mocht het wenschelijk achten, dat de reserves werden weggenomen, de vraag of dit nu reeds mogelijk was, beantwoordde hij beslist ontkennend. Is het wonder, dat dit optreden

den echten Thorbeckianen tegenviel, te meer nu een ministerie-Thorbecke aan het roer was?

Maar de teleurstelling hierover werd nog veel grooter, toen het bericht in de nieuwsbladen verscheen, dat aan de roomsch-catholieken hier te lande de bekende kerkelijke organisatie door de oprichting van vijf bisdommen was gegeven en men vermoedde, dat deze regeling zelfs niet vooraf aan de regeering was medegedeeld, zoodat ten aanzien van de beide kerken, de hervormde en de roomsch-catholieke met twee maten was gemeten. Dit gaf den heer E. C. W. van Doorn aanleiding om het ministerie en meer bepaald den minister voor de zaken van den roomsch-catholieken eeredienst en dien voor buitenlandsche zaken hierover op 13 April 1853 te interpelleeren. Bij deze interpellatie werd vooral op het onderscheid in behandeling van de roomsch-catholieke en de hervormde kerk door den staat de nadruk gelegd. Daarbij kwamen de elf reserves gedurig ter sprake en trad de houding van minister van Bosse, die deze althans voorloopig handhaafde, in te vreemd licht. Groen vroeg scherp en puntig als altijd: „Men laat Rome geheel vrij en wat doet men onze kerk! Hoe rijmt men die volkomene vrijheid voor de Roomsche met het onophoudelijk toezigt over de Hervormde kerk?” De vragen van van Lynden klonken niet minder pikant: „Is het *gelijke bescherming*, als men de Hervormde Kerk met elf reserves ter naauwernood eenige zelfstandigheid gunt, en bij de regeling der Roomsche kerk zich zorgvuldig van elke bemoeiing onthoudt? Is het *gelijke bescherming*, wanneer men aan een buitenlandsch Vorst, ofschoon dan ook met geestelijk gezag bekleed, vergunt het grondgebied van den Staat, als ware het een wingewest, te verdeelen naar goedvinden, terwijl men ten opzichte der Hervormde kerk alle territoriale omschrijving aan zich houdt? Is het *gelijke bescherming*, wanneer men, zonder eenigen waarborg, de benoeming van kerkvoogden toelaat, die zich onder *eede* moeten verbinden allen die niet tot hunne Kerk behooren, te vervolgen en aan te vallen? Is dit niet veeleer eene hoogst ongelijke bescherming verleenen?” De liberaal Metman vroeg eveneens: „Waarom ook aan het Hervormde Kerkgenootschap niet de volledige vrijheid gelaten om zijne eigene kerkelijke aangelegenheden verder te regelen op de wijze, zooals het verkiest? Dit kerkgenootschap heeft ook regt, om zich op de volledige toepassing van de Grondwet te beroepen en het zou mij daarom aangenaam wezen van de Regering te vernemen, dat er geene bezwaren bestaan, om spoedig tot de intrekking over te gaan van de belemmerende bepalingen, welke gevoegd zijn bij het Koninklijk besluit van 23 Maart 1852.” Ook de heer van Doorn, de interpellant, wees op de ongelijke behandeling van de roomsche en de hervormde kerk vooral ten aanzien van één punt. „Zoo is onder anderen het punt de begrenzing en jurisdictie betreffende, hetzij van kerkelijke besturen, hetzij van kerkelijke gemeenten (der Hervormde kerk), uitdrukkelijk aan de goedkeuring

des Konings voorbehouden, en het komt mij voor, dat wanneer men thans van begrenzing en jurisdictie hoort gewagen, waar het de Roomsche Kerk betreft, er dezelfde reden voor bestaat, dat de Regeering vooraf onderzoeke, of daardoor eenige ongelegenheid kan te weeg gebragt worden ; dat zij derhalve ten dezen aanzien thans denzelfden weg moet bewandelen, welke bewandeld is geworden toen er sprake was van de regeling der aangelegenheden van de Hervormde Kerk."

Wij zeggen niet te veel wanneer wij oordeelen, dat de regeering door deze opmerkingen in verlegenheid werd gebracht. Dit blijkt het beste uit het antwoord van minister van Bosse, die thans ten aanzien der elf reserves zich geheel anders en veel scherper uitliet dan toen daarover bij de behandeling der staatsbegrooting gesproken werd. Van het vroegere objectieve standpunt, dat „hij het besluit van 1852 noch te verdedigen noch te veroordeelen had," is geen sprake meer. Uitdrukkelijk wordt thans de verantwoordelijkheid der regeering voor die reserves verworpen. Ja zelfs werden zij het eenzijdig werk van een harer leden, Mr. J. T. H. Nedermeyer Ridder van Rosenthal, genoemd, waarmede de regeering zich niet heeft kunnen vereenigen. De heer van Bosse wenschte dan ook dat zoo spoedig mogelijk op die reserves zou kunnen worden teruggekomen. En alsof hij bevreesd was, dat men het ministerie-Thorbecke zou verdenken eenige suprematie over de hervormde kerk te hebben willen uitoefenen, terwijl het immers steeds scheiding wilde tusschen kerk en staat, beijverde hij zich te verklaren, dat daarvan in geen geval sprake was geweest. Integendeel. Men had gaarne het bewind geheel aan de kerk teruggegeven ¹⁾. Maar de vraag rees, wie vertegenwoordigt de kerk en wien kwam derhalve dat bewind toe. Men zou meenen de synode, doch verschillende kerkelijke autoriteiten betwistten het recht der synode om zulk een onbepaald gezag uit te oefenen. En om zijn betoog klem bij te zetten, dat er toch van suprematie over de hervormde kerk geen sprake kon zijn, vestigde de minister er de aandacht op dat de reserves alle — op één na — betrekking hebben op het verschil, dat bestaat over de bevoegdheid van de synode, om zoover te gaan als zij in haar ontwerp van reglement ging. Doch laat dit alles zóó zijn, waarom was dan die ééne

¹⁾ De minister kon gemakkelijk zeggen : „Inplaats dat in 1848 door de Hervormde Kerk eene constituante is benoemd, een ligchaam, aan hetwelk de Kerk volmagt gaf om een nieuw reglement te maken, heeft men de herziening van het bestaande reglement van 1816 aan de Synode overgelaten. Die Synode, die krachtens dat oude reglement alleen bevoegd was daarin verandering te brengen, heeft het reglement vernieuwd en daartoe de goedkeuring des Konings krachtens het oude reglement noodig gehad." (zie Handel. 1852—53 bldz. 461). Maar een andere vraag is het of minister van Rosenthal, die kennelijk het toezicht van den staat op de kerkgenootschappen noodig achtte, ooit een dergelijke handelwijze der kerk zou hebben goedgekeurd. Wij meenen haar ontkennend te moeten beantwoorden.

reserve, die daarop geene betrekking had, en waarin sprake is van de grenzen der jurisdictie der kerkbesturen opgenomen? De roomsche kerk zou door het ministerie-Thorbecke in hare jurisdictie worden vrijgelaten, maar over de gebondenheid der hervormde kerk in dit opzicht liep minister van Bosse achteloos heen. Is het niet, omdat zij niet anders was te verklaren, dan uit de begeerte van den staat om althans nog eenige suprematie over haar uit te oefenen? En was in dit opzicht het ministerie-Thorbecke niet inconsequent?

Ook Thorbecke gleed over dit belangrijke punt heen, toen hij zich geroepen achtte zich te mengen in dit interpellatie-debat, dat overigens van regeeringswege alleen door de ministers van buitenlandsche zaken, dien van financiën, voorloopig belast met het departement voor de zaken van den hervormden eeredienst en dien van justitie, voorloopig belast met het departement voor de zaken van den roomsch-catholieken eeredienst, was gevoerd. Slechts legde hij er nog eens den nadruk op, dat de handeling van minister Nedermeyer van Rosenthal tegen de meening van de regeering als zoodanig was gepleegd; dat zij was eene geïsoleerde handeling van een minister, die was afgetreden; eene handeling, die nooit in het algemeen aan de ministers is voorgelegd, en die, toen zij te hunner kennis kwam (hetwelk niet eer geschiedde dan toen zij publiek was geworden) afkeuring had gevonden. Evenals minister van Bosse had gedaan, onttrok Thorbecke zich dus aan de verantwoordelijkheid voor het koninklijk besluit van 23 Maart 1852. En in de kamer was er niemand, die het verdedigde. Zonderlinge toestand! Maar hoe dit zij, ook Thorbecke was wél zoo verstandig om niet, gelijk van Bosse, verder op bijzonderheden, omtrent de kwestie van de suprematie van den staat over de kerk, in te gaan. Hij zal ongetwijfeld hebben begrepen, dat bij de reserve betreffende de grenzen der jurisdictie van de kerkbesturen geen ander denkbeeld dan dat dier suprematie kon hebben voorgezeten. En in zooverre verdienden hij en zijn ministerie later het verwijt van Groen, dat zij in de practijk ontrouw waren geworden aan het door hem zóó dikwijls verdedigde beginsel van de scheiding van staat en kerk.

HOOFDSTUK XII.

Het ministerie-van Hall en de wet tot regeling van het toezicht op de onderscheidene kerkgenootschappen.

Met het optreden van het ministerie-van Hall in 1853 werden de banden tusschen staat en kerk weder iets nauwer toegehaald. Terstond bij de formatie van het kabinet werd een minister voor de zaken van den roomsch-catholieken eeredienst benoemd, namelijk Mr. L. A. Lightenvelt. Voorloopig werd de heer E. C. W. van Doorn, minister van Financiën, belast